



MARIA TUROS

Warszawski Uniwersytet Medyczny

Chirurg Wielkiej Armii – Pierre François Percy (1754–1825) i jego wkład w rozwój medycyny wojskowej

ABSTRACT

This article presents a biography of Pierre François Percy, who along with Dominique Jean Larrey and René Desgenettes was considered to be one of the most outstanding doctors from the Napoleonic Wars. Percy, who devoted a lot of space to Poland and Poles in his memoirs, served as the surgeon-in-chief of the *Grand Armée* during the Napoleonic campaigns. The text discusses his scientific achievements, especially in relation to emergency medical aid and the training of military surgeons.

W przeciwieństwie do Dominique Jeana Larreya, sylwetka starszego od niego o 12 lat Pierre’a François Percy’ego, pozostaje nieco w cieniu. To między innymi stało się powodem zajęcia się nią w sposób dość szczegółowy, zwłaszcza że jest to postać, która w dziejach wojskowej służby zdrowia zasłużyła się równie wielce, przede wszystkim wprowadzając ideę pomocy rannym i chorym żołnierzom niezależnie od stron konfliktu. Percy pracował intensywnie nad stworzeniem adekwatnego do wielkości jednostek korpusu sanitarnego i zaplecza szpitalnego, w tym poza bezpośrednim obszarem działań zbrojnych. Zwrócił również uwagę na konieczność powołania i – co najważniejsze – odpowiedniego przygotowania sanitariuszy, którzy mieli być pomocnikami lekarzy. W tym celu przygotował jeden z pierwszych podręczników przeznaczonych do kształcenia odpowiednika współczesnego personelu średniego. Pracował również intensywnie na niwie podniesienia ogólnej rangi chirurgów wojskowych, adresując do nich swój obszerny podręcznik, jak również wprowadzając prototyp egzaminów specjalizacyjnych.

Był także świetnym konstruktorem instrumentów, słusznie uważając, iż jedynie praktyka pozwala dopasować narzędzia do odpowiedniego działania.

Choć gros uwagi poświęcał chirurgii, nie zaniedbywał i innych zagadnień, przede wszystkim związanych z higieną, czego najlepszy dowód dał, wprowadzając szczepienia rekrutów przeciwko ospie, a następnie w czasie zmagañ z epidemią tyfusu w 1805 r. Pomimo pogarszającego się wzroku praktycznie do ostatnich chwil życia pozostawał czynny naukowo, redagując dłuższe i krótsze artykuły, hasła encyklopedyczne oraz nawiązując do doświadczeń z dziedziny higieny, współpracował z czasopismami poruszającymi tę problematykę, szczególnie w odniesieniu do środowisk miejskich i robotniczych. Był bez wątpienia jedną z wiodących postaci tworzących nowoczesną formułę nauczania chirurgii w systemie kształcenia akademickiego, co wyraziło się w jego aktywnym udziale w komisjach egzaminacyjnych różnych szczebli oraz kierowaniu pracami doktorskimi w ramach fakultetu medycznego w Paryżu.

Źródeł biograficznych o sylwetce Percy'ego dostępnych na terenie Polski praktycznie nie ma. Najdawniejsza, licząca 17 wersów wzmianka encyklopedyczna, jedyna istniejąca przez znaczną część XIX i XX w., a praktycznie do początków XXI w., pochodzi z *Encyklopedyi Powszechnej*, która ukazała się drukiem w 1865 r.¹ Pomija go tzw. *Encyklopedia Gutenberga*², a także obydwa wydania *Wielkiej Encyklopedii PWN*, zarówno to z lat sześćdziesiątych³, jak i najnowsze z 2004 r.⁴ Nie doczekał się swojego hasła w popularnej szczególnie wśród użytkowników Internetu polskiej edycji „Wikipedii”, zaś informacje o nim zamykające się w niecałych dziesięciu wersach znaleźć można jedynie jako tłumaczoną automatycznie przez translator stronę Qwerty-Wiki⁵. Bardzo skromne dane znaleźć można w dwóch pracach Roberta Bieleckiego: *Encyklopedia Wojen Napoleońskich*⁶ oraz *Wielka Armia Napoleona*⁷. Samo nazwisko Percy bywa wymieniane, i to również sporadycznie, jako podpis ilustracji lub też we fragmentach tekstu dotyczących organizacji ambulansów. Tak m.in. czyni Mieczysław Ropek w swojej

¹ *Encyklopedya Powszechna*, t. 20, (*Optymacy-Polk*) (Warszawa: Wyd. S. Orgelbranda, 1865), 531.

² *Wielka Encyklopedia Ilustrowana Wydawnictwa Gutenberga*, t. 12, (*Optymacy do Polowania*) (Kraków: Wyd. Gutenberg, 1931).

³ *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*, t. 8, (*Nomo-Polsc.*) (Warszawa: PWN, 1966).

⁴ *Wielka Encyklopedia PWN*, t. 20 (Warszawa: PWN, 2004), 459.

⁵ „Pierre-François Percy”, Wikipedia, dostęp październik 18, 2023, https://pl.qwe.wiki/wiki/Pierre-Fran%C3%A7ois_Percy.

⁶ Robert Bielecki, *Encyklopedia wojen napoleońskich* (Warszawa: TRIO, 2004), 458–459.

⁷ Bielecki, *Wielka Armia Napoleona* (Warszawa: Bellona, 2004), 154–155.

obszernej pracy poświęconej Karolowi Kaczkowskiemu⁸. O jego pobycie w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem Mazowsza, można przeczytać w tekście „Warszawa i Mazowsze w pamiętnikach lekarzy armii napoleońskiej” zamieszczonym na łamach periodyku *Niepodległość i Pamięć*⁹, a także w odniesieniu do bitwy pod Iławą Pruską w pracy Tomasza Rogackiego, który cytuje fragment jego pamiętnika¹⁰.

Pierre François Percy jest postacią ze wszech miar godną upamiętnienia, gdyż na przełomie 1806–1807 r. przebywał na ziemiach polskich. W swoim pamiętniku noszącym tytuł *Journal de campagnes*¹¹, prowadzonym w szeregu luźnych zeszytów od 1799 do końca 1809 r., przygotowanym do druku z zachowanego manuskryptu w 1904 r. przez Emile’a Longina, pisał o swoim pobycie na tym terytorium niezwykle obszernie i w sposób wyjątkowo dokładny. Pod nagłówkiem „Rok 1806”¹² zamieścił oddzielny rozdział, któremu nadał tytuł „Campagne de Pologne”¹³, lecz wiele interesujących informacji zawarł również w sygnowanych datą 1807 r. kolejnych, oznaczonych w tytule rozdziału jako ciąg dalszy poprzednich zapisków i noszących następujące nagłówki: „Campagne d’Eylau”¹⁴, „Dantzig”¹⁵, „Friedland et Tilsitt”¹⁶ i wreszcie „De Tilsitt a Berlin”¹⁷. Rozdziały te w sumie stanowią blisko połowę tej książki, zajmując ogółem 289 stron. Już ten fakt powinien wzbudzić zainteresowanie tą postacią, czego – jak widać – raczej nie można zauważyć w pracach historyków.

Jest bez wątpienia rzeczą ciekawą, iż Percy pragnął poznać miejsce urodzenia Mikołaja Kopernika. Trudno jest z całą pewnością ustalić, czy osobiście był w domu urodzenia wielkiego astronoma – wynika to z braków w manuskrypcie jego pamiętnika – lecz, na co zwrócił uwagę Longin we wprowadzeniu do wspomnień, przebywając w okolicach Torunia

⁸ Mieczysław Ropek, *Karol Kaczkowski, jako lekarz i obywatel kraju*, Rozprawy na stopień doktora medycyny b. wychowanków szkoły podchorążych sanitarnych, nr 7 (Warszawa: b. wyd., 1938), 54.

⁹ Maria J. Turos, „Warszawa i Mazowsze w pamiętnikach lekarzy armii napoleońskiej”, *Niepodległość i Pamięć* 26, nr 1 (2019): 15–30.

¹⁰ Tomasz Rogacki, *I Wojna polska 1806–1807. Od manewru pułtuskiego do kampanii zimowej w Prusach Wschodnich* (Zabrze: Infort Edition, 2015), 287–288.

¹¹ Pierre François Percy, *Journal des campagnes du Baron Percy chirurgien en chef de la Grande Armée 1754–1827*, oprac. Emile Longin, wyd. 1 (Paris: Plon-Nourrit, 1904).

¹² Ibid., 104.

¹³ Ibid., 104–140.

¹⁴ Ibid., 141–226.

¹⁵ Ibid., 227–278.

¹⁶ Ibid., 279–324.

¹⁷ Ibid., 325–393.

i w Gdańsku Percy poszukiwał bezpośrednich pamiątek związanych z postacią astronoma. Nabył nawet miecz (bądź długi nóż), którym zgodnie z przekazem miał posługiwać się Kopernik, by ofiarować go następnie jako cenną pamiątkę paryskiemu Obserwatorium Astronomicznemu¹⁸.

Podobnie latem 1807 r., podczas podróży z Królewca do Elbląga, kiedy wizytował szpitale specjalnie, pojechał na jeden dzień do Fromborka (wówczas Frauenbergu). Fakt ten zaakcentował już w opisie kolejnych akapitów rozdziału poprzedzających jego zasadniczą treść, nadając mu tytuł „Frauenbourg et Copernic”¹⁹. Zwiedził kościół katolicki znajdujący się w centrum miasteczka, gdzie jego uwagę przykuły zachowane średniowieczne obrazy, m.in. „przedstawiające Świętego Pawła i rozmnożenie przez Jezusa chleba na pustyni”²⁰. W pobliżu świątyni wznosi się dom zbudowany przez Kopernika, w którym przez długi czas mieszkał, widziałem w nim zachowaną maszynę hydrauliczną, jaką skonstruował, aby doprowadzić wodę na najwyższe piętro, wiele części, jakie sam sporządził nadal działa i obsługuje”²¹. Przy nawale działalności organizacyjnej, kierowaniu wojskową służbą zdrowia, a także normalnej pracy w ambulansach przy rannych i chorych, jednak potrafił na to znaleźć czas.

Pierre François Percy urodził się 28 października 1754 r. w Montagney nieopodal Gray w departamencie Haute-Saône²² w rodzinie chirurga. O jego wczesnym dzieciństwie nie zachowały się praktycznie żadne dane. Do kształcenia się i podtrzymania tradycji wiejskiego chirurga zachęcał go ojciec, wysyłając w tym celu do kolegium w Besançon, po którego ukończeniu z pierwszą lokatą początkowo skłaniał się w kierunku nauk technicznych i nawet uczęszczał dodatkowo na kurs matematyki. Jednak, przypuszczalnie nakłaniany przez najbliższych, rozpoczął studia na fakultecie medycznym w tym mieście. Szczególnie interesował się anatomią, zaś pogłębione studia w tym kierunku przyniosły mu nagrodę i dość szybkie uzyskanie w 1775 r. doktoratu²³. W celu kontynuowania studiów wyjechał do Paryża, gdzie nawiązał kontakt z Antoine’em Louis, jednym z pierwszych lekarzy, który zwrócił baczniejszą uwagę na chirurgię wojenną²⁴, i autorem opublikowanej

¹⁸ Ibid., LXIII.

¹⁹ Ibid., 325.

²⁰ Ibid., 367.

²¹ Ibid., 367–368. Wszystkie tłumaczenia z języka francuskiego zawarte w artykule pochodzą od autorki.

²² Charles-Nicolas Laurent, *Histoire de la vie et des ouvrages de P. F. Percy, composée sur les manuscrits originaux, par C. Laurent* (Versailles: Daumont, 1827), 2.

²³ Ibid., 3.

²⁴ Henri Ducoulombier, *Pierre François Percy. Un chirurgien de la Grande Armée* (Paris: Teissedre, 2004), 20.

w 1746 r. *Cours de chirurgie pratique sur les plaies d'armes à feu*²⁵. Właśnie za jego namową Percy poświęcił się chirurgii, równolegle przygotowując swoje pierwsze teksty naukowe, o których wiemy niestety bardzo niewiele. Za najwcześniejsze, odnotowane przez Charlesa Laurenta²⁶, uchodzi krótkie wystąpienie z 1780 r. o zastosowaniu z dobrym skutkiem kory chinowca w leczeniu owrzodzeń wenerycznych. Zachowały się jedynie manuskrypty odczytów z posiedzeń *Académie Royale de Médecine*, a były to: „L'inoculation du virus syphilitique proposee dans quelques cas de verole rebelle”, ogłoszone w 1783 r.²⁷ oraz „Moyen simple et tres avantageux mais inusite et peut-être inconnu dans la therapeutique de la gonorrhée virulente”, jaki wygłosił rok później²⁸. Z poparciem swojego mistrza uczestniczył również w posiedzeniach paryskiej *l'Académie de Chirurgie*.

Przypuszczalnie problemy finansowe skłoniły Percy'ego do rozpoczęcia służby wojskowej i 3 lipca 1782 r. (Laurent pisze, iż miało to miejsce dużo wcześniej, gdyż już w 1776 r.²⁹, zaś Emile Lambin podaje, iż pierwszą jednostką, do jakiej zaangażował się przypuszczalnie w 1772 r. był pułk żandarmerii³⁰), mając 28 lat, wstąpił do regimentu kawalerii jako chirurg z tytułem *chirurgien-major*. Nie przeszkadzało mu to w dalszym prowadzeniu życia naukowego i 9 stycznia 1784 r. wygłosił w Akademii swój odczyt zatytułowany „Traitements des tumeurs enkystées par un procede peut-être nouveau”³¹. Omawiał również i prezentował liczne, rzadkie przypadki, także wyniki przeprowadzanych przez siebie operacji, m.in. ogromnego przerostu języka. Technikę tego zabiegu w znacznym stopniu udoskonalił i wprowadził do powszechnej praktyki chirurgicznej³².

Warto w tym miejscu zaznaczyć, iż zgromadzone przez siebie doświadczenia oraz ryciny przedstawiające operowane przypadki zamieścił w oddzielnym, obszernym i szczegółowym artykule, jaki został zamieszczony w 27 tomie *Dictionnaire des sciences médicales*³³.

Percy żywo uczestniczył także w ogłaszanych konkursach, zajmując się unowocześnieniem konstrukcji instrumentów chirurgicznych, tu m.in.

²⁵ Ibid., 20.

²⁶ Laurent, *Histoire*, 8.

²⁷ Ibid., 433.

²⁸ Ibid., 433.

²⁹ Ibid., 4.

³⁰ Emile Lambin, *Réparation historique. Hommage à la chirurgie militaire. Percy, chirurgien en chef de la Grande armée* (Paris: Delahaye, 1867), 4.

³¹ Ducoulombier, *Pierre François Percy*, 35.

³² Laurent, *Histoire*, 32–33.

³³ *Dictionnaire des sciences médicales*, t. 27 (Paris: Panckoucke, 1818), 225–252, dwie planse nieliczbowane po stronie 252 poprzedzone opisem.

nożyczek oraz małych noży do operacji specjalistycznych, w tym okulistycznych, co przyniosło mu dwukrotnie nagrody – w 1785 i 1786 r. Na kolejny konkurs, w 1787 r., zgłosił model kleszczyków do usuwania ciał obcych, których kształt będzie później powracał w kleszczykach Peana, Kochera czy Mikulicza znajdujących dla siebie istotne miejsce w działaniach chirurgicznych do dzisiaj.

Do swojego konkursowego zestawu nożyczek dołączył również liczącą ponad 100 stron pracę zatytułowaną: *Memoire sur les ciseaux a incision*³⁴, którą zilustrował trzema planszami przedstawiającymi różne modele tych instrumentów, z których wiele nie odbiega wyglądem od używanych współcześnie. Zwracał przy tym uwagę nie tylko na sam kształt i zastosowanie praktyczne instrumentu, ale również na tworzywo, z jakiego został on wykonany.

Obydwa te teksty musiały dotrzeć do Polski, a w każdym razie były znane Rafałowi Józefowi Czerwiakowskiemu³⁵. Przygotowując część ilustracyjną do swojej Chirurgii praktycznej na dwóch planszach zamieścił rysunki

³⁴ Percy, *Memoire sur les ciseaux a incision* (Paris: Michel Lambert, 1785).

³⁵ Rafał Józef Czerwiakowski (ur. 24 X 1743 – zm. 5 VIII 1816) – polski anatom, chirurg, położnik, organizator pierwszej w Polsce katedry chirurgii. Syn administratora majątku ziemskiego. Pierwsze nauki pobierał w domu, następnie w szkole pijarskiej w Pińsku. W 1762 r. wstąpił do zakonu pijarów, w 1765 r. złożył śluby zakonne. W 1771 r. został wysłany do Rzymu na studia medyczne, które ukończył w 1776 r. z tytułem doktora medycyny i filozofii. Uzupełniał wiedzę chirurgiczną w Paryżu, gdzie spotkał się m.in. z Raphaellem Sabatierem (również nauczycielem Percy'ego), a położniczą – w Berlinie. Przez trzy lata praktykował w Szpitalu św. Ducha w Rzymie. Wrócił do Polski w 1779 r. Osiedlł w Krakowie, gdzie rozpoczął nauczanie chirurgii, położnictwa i anatomii na poziomie uniwersyteckim, w pierwszym szpitalu klinicznym w Krakowie (Szpital Akademicki Św. Barbary) powstałym w 1780 r. z inicjatywy Andrzeja Badurskiego w pojezuickim Kolegium św. Barbary przy Małym Rynku. Był pierwszym w Polsce organizatorem akademickiego, systematycznego kształcenia chirurgów. Został profesorem anatomii, chirurgii i położnictwa w reformowanej przez Hugona Kołłątaja Akademii Krakowskiej. Rozpoczął pracę jako chirurg w szpitalu św. Łazarza, tworząc pierwszą w Polsce uniwersytecką katedrę – klinika i aula wykładowa – chirurgii i położnictwa w Krakowie (do 1785 r. także anatomii). W tym czasie za wstawiennictwem prymasa Michała Poniatowskiego został przez papieża zwolniony ze ślubów zakonnych. W 1785 r. król Stanisław August Poniatowski nadał mu tytuł „nadwornego konsyliarza”. W czasie insurekcji kościuszkowskiej pełnił funkcję naczelnego chirurga wojsk polskich (został naczelnym lekarzem w Głównym Lazarecie w Krakowie i odznaczony przez Tadeusza Kościuszkę szpadą honorową). W 1803 r. opuścił katedrę z powodu choroby i zaczął pisać pracę „Narządu opatrzenia chirurgicznego”, która stała się pierwszym podręcznikiem chirurgii teoretycznej i praktycznej w języku polskim. Wynalazca kilku narzędzi chirurgicznych, np. gnipsu (noża zakończonego główką używanego do rozcinania wrzodów) oraz wyciągu do leczenia złamań kości. Prekursor ortopedii w Polsce. Zajmował się też działalnością dobroczynną. Był lekarzem studentów mieszkających w bursach, ubogich leczył bezpłatnie. Posiadał dużą kolekcję książek i instrumentów chirurgicznych, które w testamencie zapisał Akademii Krakowskiej. Tu za: Polikarp Girsztowt, „Rafał Józef Czerwiakowski nestor chirurgii polskiej”, *Tygodnik ilustrowany* (Warszawa), styczeń 24, 1863, 29–30; styczeń 31, 1863, 45–47; luty 7, 1863, 57.

wzorowanych na nich instrumentów, kolejno – kleszczyków do usuwania kul oraz nożyczek³⁶.

Interesował się także stosowaniem przyżegań do tamowania krwawień i zagadnieniu temu poświęcił swoją obszerną pracę zatytułowaną *Pyrotechnie chirurgicale-pratique, ou l'art d'appliquer le feu en chirurgie*³⁷. Tekst otwiera przedmowa w formie dialogu z mistrzem, jakim nadal pozostawał Antoine Louis, następnie zaś w czterech rozdziałach opatrzonych nazwą sekcji³⁸ omówione zostały wszystkie najważniejsze zagadnienia. Rozdział czwarty został dodatkowo podzielony na 11 oddzielnych paragrafów, w których zostały omówione zagadnienia dotyczące przyżegania w kolejnych okolicach anatomicznych, zaś całość kończy szczegółowy spis treści. Na oddzielnej planszy zostały przedstawione żegadła o różnych kształtach zależnych od miejsca, w którym miały być zastosowane, a także specjalna rękojeść wykonana z drewna pozwalająca wygodnie i pewnie utrzymać w palcach metal, którego zakończenie zostało rozżarzone do czerwoności. Praca ta musiała cieszyć się dużym zainteresowaniem, gdyż w 1811 r. ukazało się jej drugie, rozbudowane, bo liczące blisko 500 stron wydanie³⁹.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, iż pomimo tak szczegółowego omówienia zastosowania przyżegań, Percy wyraźnie unikał ich stosowania w przypadku krwawień z dużych naczyń⁴⁰. Zalecał wówczas staranne podwiązanie każdego naczynia po uprzednim założeniu turnikietu⁴¹.

Kontakt z wybitnymi chirurgami, z jakimi spotykał się w Paryżu, a także własne doświadczenia z okresu służby wojskowej najpełniej zaowocowały w jednym z pierwszych podręczników adresowanych bezpośrednio do młodych adeptów tej sztuki, a mianowicie *Manuel du chirurgien d'armée, ou Instruction de chirurgie militaire sur le traitement des plaies, & spécialement de celles d'armes à feu*, jaki ukazał się w 1792 r.⁴² Po krótkim wprowadzeniu Percy zamieścił w nim rzecz niezwykle interesującą, a mianowicie listę

³⁶ Tu za: Eugeniusz Grzelak, oprac., *Chirurgia praktyczna Rafała Józefa Czerwiakowskiego* (Warszawa: MON, 1969), 97 i 101.

³⁷ Percy, *Pyrotechnie chirurgicale-pratique, ou l'art d'appliquer le feu en chirurgie* (Metz: Ed. de Collignon, 1794).

³⁸ Ibid., 11, 37, 69, 162.

³⁹ Percy, *Pyrotechnie chirurgicale-pratique, ou l'art d'appliquer le feu en chirurgie*, 2 wyd. (Parys: Méquignon l'aîné, père, 1811).

⁴⁰ Laurent, *Histoire*, 127.

⁴¹ Turnikiet – wyjątkowo bezpieczny rodzaj opaski uciskowej znany w kilku wersjach od połowy XVIII w. Jego przydatność jest wysoko oceniana w warunkach polowych do chwili obecnej; za: C. Rennie, „A propos de tourniquet Jean-Louis Petit”, *Histoire des sciences médicales* 48, nr 1 (2014): 127–128.

⁴² Percy, *Manuel du chirurgien d'armée, ou Instruction de chirurgie militaire sur le traitement des plaies, & spécialement de celles d'armes à feu* (Parys: Méquignon l'aîné, père, 1792).

nazwisk 61 autorów – poczynając od Ferry'ego⁴³ i jego pracy z 1540 r. oraz dzieła Ambroise Pare z 1545 r. – którzy w swoich traktatach zajmowali się problemem urazów zadawanych przez broń palną⁴⁴. Po omówieniu najważniejszych zagadnień związanych z tego typu obrażeniami, w zakończeniu pracy zamieszczona została rycina przedstawiająca wspomniane już kleszczyki – tu służące do usuwania kul tkwiących w tkankach. Był to instrument w całości wykonany z metalu, mający 35 cm długości o dłuższej części chwytniej (choć zdarzały się również o jednakowej), zakończonej niewielką miseczką na jednym, i płaskim zakończeniem na przeciwnym ramieniu, zespolone śrubą.

Tekst powstał najprawdopodobniej między 1789 a 1790 r., a być może, na co zwraca uwagę Laurent, nawet wcześniej, ok. 1787 r.⁴⁵ Pierwotnie funkcjonował w rękopisie⁴⁶ i dotyczył przede wszystkim usuwania kul oraz innych ciał obcych. Został następnie rozbudowany do wersji książkowej liczącej 271 stron poprzedzonych krótkim wstępem wydawcy. Cała treść została podzielona na trzy części, te zaś na mniejsze akapity, podobnie jak w *Pyrotechnie chirurgicale* opatrzone jako sekcja⁴⁷ i następnie krótkim omówieniem zagadnienia, jakie zostało poruszone w tej partii tekstu. Również i ta praca ukazała się drukiem po raz drugi, już po śmierci autora⁴⁸.

W momencie wybuchu rewolucji francuskiej Percy miał 35 lat i był już dość cenionym lekarzem oraz naukowcem. Potrafił jednak bardzo szybko wykorzystać swoją wiedzę i doświadczenie praktyczne jako chirurg, a zarazem swój zmysł organizacyjny, angażując się czynnie w organizację służby zdrowia nowo powstającej armii Republiki. Początkowo, od 1791 r., działał w Armii Północy⁴⁹, uczestnicząc m.in. w bitwie pod Valmy, gdzie niósł pomoc rannym bezpośrednio w ambulansie, a następnie w czasie kampanii nad Renem, jako naczelny chirurg Armii Mozeli. Wówczas to miała miejsce sytuacja, która stała się nieomalże legendą. Na własnych rękach wynosił rannych z pola bitwy i następnie ich opatrywał. Do zdarzenia takiego

⁴³ W przypadkach, w których nie podano bądź nie rozwinięto imienia oznacza to, że nie zostało ustalone.

⁴⁴ Percy, *Manuel* (1792), XIV–XVI.

⁴⁵ Laurent, *Histoire*, 55.

⁴⁶ Ducoulombier, *Pierre François Percy*, 433.

⁴⁷ Percy, *Manuel*, 4.

⁴⁸ Percy, *Manuel du chirurgien d'armée, ou, Instruction de chirurgie militaire: sur le traitement des plaies d'armes à feu: avec la méthode d'extraire de ces plaies les corps étrangers, et la description d'un nouvel instrument propre à cet usage: ouvrage qui a remporté le prix au concours de l'Académie royal de Chirurgie de Paris* (Paris: Germer, Balliere, 1830).

⁴⁹ Ducoulombier, *Pierre François Percy*, 69.

doszło m.in. na moście w okolicach (bądź w samym) Mannheim⁵⁰. Pracował czynnie w szpitalach przede wszystkim w Moguncji. Ogromne zaniebdania w opiece nad pacjentami, z jakimi się spotykał skłoniły go do przygotowania tekstu w formie odpowiedzi na skierowane do siebie pytania. Pełen tytuł tego dość obszernego, liczącego ponad sto stron dzieła, brzmiał *Reponses du citoyen Percy, chirurgien-en-chef de l'armée de la Moselle aux questions épuratoires*⁵¹.

Użyte w nim słowo *épuratoires* – w dosłownej translacji – oczyszczenie, może sugerować, iż zasadniczym problemem poruszonym w tekście było utrzymanie czystości pomieszczeń, gdzie przebywali ranni i chorzy. Tu jednak wyraz ten został wykorzystany jako określenie – praktycznie pierwszy raz z taką mocą zastosowane w terminologii medycznej, na co m.in. zwracają uwagę Marcel Garnier i Valéry Delamarre⁵² – zachowania czystości rany przez usunięcie ciał obcych oraz właściwe jej opracowanie, co dla dalszego przebiegu leczenia nie jest bez znaczenia. W tym miejscu wypada zaznaczyć, iż problem oczyszczenia rany przez jej poszerzenie i wycięcie Percy omówił także w obszernym artykule zatytułowanym „Debridement” zamieszczonym w *Dictionnaire des sciences médicales*⁵³.

Tekst został przez autora podzielony na trzy części odpowiadające kolejno prezentowanym zagadnieniom, stanowiącymi jednocześnie odpowiedź na zasadnicze pytania. Każda z nich została wyodrębniona dodatkowo własną paginacją, co może wskazywać, iż pierwotnie stanowiły one oddzielne broszury, później dopiero połączone w jedną większą całość. Wskazuje na to m.in. wstęp z paginacją rzymską, poprzedzający zasadniczy tekst, gdzie prócz podpisów uczestników dyskusji – byli to (imiona nie zostały podane) Daniel, Furstenhausen, Adam, Blandin i Percy – znajduje się podpis mera Metz i klauzula „za zgodność z oryginałem”⁵⁴.

Pierwsza część dotyczy problematyki leczenia ran, szczególnie postrzałowych⁵⁵, jak również sytuacji, w których zachodzi konieczność szybkiego przeprowadzenia amputacji ze względu na rodzaj obrażenia. Druga, stanowiąca

⁵⁰ Med.-col. Hassenforder, „Le Baron Percy. Chirurgien en chef de la grande Armée. Professeur a la Faculte de Medecine de Paris”, *Histoire de la Medecine* 13, nr 3 (1964): 3. Wspomina o tym również Lambin, *Réparation*, 5.

⁵¹ Percy, *Reponses du citoyen Percy, chirurgien-en-chef de l'armée de la Moselle, aux questions épuratoires qui lui ont été proposées par la Commission de santé séante à Paris*, cz. 1–2 (Metz: Collignon, AN III /1794/1795/).

⁵² Marcel Garnier i Valéry Delamarre, *Dictionnaire des termes techniques de medecine* (Paris: Maloine, 1974), 388.

⁵³ *Dictionnaire des sciences médicales*, t. 8, (DAC–DES) (Paris: Pancoucke, 1814), 109–117.

⁵⁴ Percy, *Reponses du citoyen Percy*, XII.

⁵⁵ Ibid., 1–30.

kontynuację, rozpoczyna się kwestią wyłuszczenia w stawie ramieniowym⁵⁶, zaś trzecia – zajmuje się przede wszystkim obrażeniami podbrzusza⁵⁷. Za rzecz niezwykle ciekawą, a był to jeden z zasadniczych postulatów Percy, wypada uznać zamieszczone w zakończeniu drugiej części specjalne zestawy pytań dla chirurgów wojskowych. Śmiało można je uznać za prototyp egzaminów specjalizacyjnych, które w przypadku uzyskania oceny pozytywnej połączone były z odpowiednim awansem służbowym. Przedłożone zestawy zostały podzielone na dwie kategorie w zależności od stopnia trudności⁵⁸.

Czas pracy w Armii Renu zaowocował pierwszym planem powołania oddzielnej formacji sanitariuszy, którzy służyliby pomocą rannym, przede wszystkim, wynosząc ich z pola bitwy, a także asystowali chirurgom⁵⁹.

W 1796 r. Percy znalazł się w gronie wykładowców, powołanej do istnienia w 1793 r., wojskowej szkoły medycznej *Ecole du Val-de-Grâce* w Paryżu, gdzie prowadził przede wszystkim wykłady z anatomii. Nie stracił jednak łączności z armią i brał czynny udział jako chirurg w kampanii 1796 r. Zwrócił wówczas baczniejszą uwagę na miejsce chirurga w czasie działań wojennych i wysunął po raz pierwszy koncepcję nietykalności osobistej oraz niejako eksterytorialności lekarza spieszącego z pomocą rannym, niezależnie od ich narodowości. Równie nietykalne miały być ambulanse bez względu na to, do której ze stron walczących by należały. Podobne projekty wysuwał jeszcze dwukrotnie. W 1800 r. został on nawet wstępnie zaakceptowany przez stronę francuską, natomiast całkowicie odrzucony przez austriacką, m.in. gen. Paula Kraya de Krajowa⁶⁰. Kolejny – tym razem przedłożony w Warszawie najprawdopodobniej w końcu grudnia 1806 r. bądź w pierwszych dniach stycznia 1807 r. (on sam wspomina o tym pod datą 22 grudnia⁶¹) wraz z koncepcją nowej organizacji wojskowej służby zdrowia – nie wzbudził zainteresowania cesarza Napoleona.

Należy w tym miejscu zaznaczyć, iż pomimo szczytnych haseł rewolucyjnych o braterstwie wszystkich ludzi, za pomoc rannym wrogom groziła nawet kara śmierci z wyroku Komitetu Ocalenia Publicznego. Taki los o mało nie spotkał innego wybitnego chirurga epoki Larreya, zaś powodem oskarżenia była opieka nad rannymi i chorymi Austriakami w czasie kampanii nad Renem⁶².

⁵⁶ Ibid., 1–41.

⁵⁷ Ibid., 1–34.

⁵⁸ Ibid., cz. 2, 37 i 39.

⁵⁹ Laurent, *Histoire*, 161.

⁶⁰ Bielecki, *Wielka Armia*, 155.

⁶¹ Percy, *Journal*, wyd. 1, 124–126.

⁶² Raymond Debenedetti, „Eloge de Jean-Dominique Larrey a l’occasion du bi-centenaire de sa naissance”, *Bulletin Acad. de Medecine* 11, nr 10 (1966): 492.

Po dwóch latach względnego spokoju znów rozpoczęły się działania zbrojne. Przygotowania do nich poczyniła i wojskowa służba zdrowia. W czasie kampanii 1799 r. po raz pierwszy został praktycznie użyty nowy środek transportu pozwalający na szybkie dotarcie lekarzy na pole bitwy, a mianowicie *würst* (określenie zaczerpnięte z języka niemieckiego i oznaczające kielbasę – przypuszczalnie nazwę nadano, biorąc pod uwagę kształt skrzyni z siedziskiem na wierzchu obitym ciemną skórą). Pomysłodawcą znów był Percy. Konstrukcja została oparta na używanej w artylerii skrzyni do przewozu amunicji. Wewnątrz znalazło się miejsce na materiał opatrunkowy dla kilkuset rannych, zaś w zamocowanym pod pojazdem uchwycie z siatki – nosze, drążki i płótno namiotu. Wierzch skrzyni został zamieniony w ławeczkę, na której okrakiem mogli siedzieć lekarze, trzymając się nawzajem za ramiona. Na koźle znajdowało się miejsce dla dwóch pielęgniarzy. Zaprząg typu artyleryjskiego – z ruchomym odczepianym tzw. przodkiem – stanowiło osiem koni (pierwsza para dyszlowa) powożonych z siodła każdej pary. Pojazd, z pełnym wyposażeniem, o długości ponad 6 m ważył blisko 1,5 t. Ta właśnie waga, a ponadto mała zwrotność, szczególnie na trudnych, górskich drogach bądź w czasie opadów deszczu sprawiły, iż *würst* używany był praktycznie tylko podczas kampanii 1799/1800 r., gdzie po raz pierwszy został wykorzystany w czasie walk w okolicach miejscowości Eugen 25 *Ventose* Roku VII (15 marca 1799 r.)⁶³ oraz później, choć już w mniejszym zakresie w czasie bitwy pod Austerlitz w 1805 r., a także w czasie kampanii na terenie Prus w roku następnym. Ostatecznie wycofano go z użytku w 1810 r.⁶⁴

Po zakończeniu działań zbrojnych w 1800 r. Percy, nominowany naczelnym chirurgiem armii, powrócił do pracy naukowej. Zajmował się m.in. efektami uszkodzeń tkanek przez kule ołowiane, dochodząc do wniosku, iż rozległość zranienia zależy nie tylko od wagi samego pocisku, ale od odległości, z jakiej padł strzał oraz czy było to trafienie na wprost czy też rykoszet⁶⁵. Nie zaniedbał również pracy nad doskonaleniem techniki operacyjnej, szczególnie amputacji.

W celu ułatwienia preparowania tkanek skonstruował specjalny reaktor w formie talerza z otworem na kość, który pozwalał na odsunięcie przeciętych skóry i mięśni, co ułatwiało i skracało dalszy przebieg zabiegu oraz przecinanie kości. Prezentował swój instrument na posiedzeniach

⁶³ Turos, *Dominique Jean Larrey. Chirurg Wielkiej Armii (1766–1842)* (Oświęcim: Napoleon V, 2017), 47.

⁶⁴ Jacques Demougins, red., *La Grande Armée* (Paris: Trésor du Patrimoine, 2004), 103–109.

⁶⁵ Ducoulombier, *Pierre François Percy*, 138

naukowych i, jak pisze Armand Dujardin-Beaumetz⁶⁶, propagował jego przydatność i użyteczność. Warto w tym miejscu zaznaczyć, iż w modyfikacji z 1904 r. przyrząd ten używany jest do chwili obecnej i nosi nazwę swojego twórcy⁶⁷.

Czas pokoju sprzyjał też życiu rodzinnemu – 1 czerwca 1802 r. Pierre François Percy ożenił się z pochodzącą ze Strasburga Rozalią Klaudyną Wolff i zamieszkali w Paryżu, nabywając jednocześnie niewielką wiejską posiadłość w pobliżu Montjay-La-Tour⁶⁸.

W końcu grudnia 1803 r. Percy został mianowany generalnym inspektorem służby zdrowia i wszedł w skład pięcioosobowego komitetu. Pozostałymi członkami byli chirurdzy: Nicolas Herteloupi Larrey, lekarze ogólni Jean François Coste i René Desgenettes oraz farmaceuta Antoine Parmentier. Główne działania tego organu skierowane były na podniesienie stanu zdrowotności armii i zapobieganiu szerzących się chorób. Było to tym bardziej istotne po zorganizowaniu w związku z planowaną inwazją na Wyspy Brytyjskie olbrzymiego obozu wojskowego, noszącego nazwę *Camp Boulogne*⁶⁹. Już w pierwszych miesiącach organizacji stacjonowało w nim ponad 400 tys. żołnierzy.

Percy, mianowany dodatkowo naczelnym chirurgiem Armii Anglii, miał przed sobą poważne zadania. Zmagał się z problemem chorób zakaźnych, m.in. dość regularnie powtarzających się przypadków dyzenterii, które dość wcześniej powiązał z brakiem dostępności – szczególnie w samym Boulogne – czystej wody do picia. Kolejnym problemem był świerzb oraz choroby weneryczne. Z powodzeniem natomiast udało się przeprowadzić szczepienia rekrutów przeciwko ospie.

Działalność ta została doceniona i 14 czerwca 1804 r. Percy został mianowany oficerem nowo ustanowionego odznaczenia – Legii Honorowej. Wraz z nim tytuł ten otrzymali Larrey i Desgenettes.

Problemom higieny wojskowej i zdrowotności w oddziałach poświęcił napisany wspólnie z Coste'm, który pełnił podówczas obowiązki naczelnego lekarza, memoriał zatytułowany *De la santé des troupes à la Grande-Armée*, opublikowany dwa lata później w Strasburgu⁷⁰. Zagadnienia te zostały naświe-

⁶⁶ Armand Dujardin-Beaumetz, *Mémoire sur l'emploi du rétracteur métallique du Baron Percy dans l'amputation de la cuisse et de la jambe* (Montpellier: Societe anonyme de l'imprimerie generale du Midi, 1907), b.p.

⁶⁷ Ducoulombier, *Pierre François Percy*, 151; również oferty handlowe sprzętu medycznego, zob. „Retraktor typu PERCY, ze zdejmowanymi uchwytami”, dostęp październik 19, 2023, <https://www.chirstom.pl/product/Retraktor-typu-PERCY-ze-zdejmowanymi-uchwytyami-s3466>.

⁶⁸ Ducoulombier, *Pierre François Percy*, 173.

⁶⁹ Bielecki, *Encyklopedia*, 89

⁷⁰ Jean-François Coste i Percy, *De la santé des troupes à la Grande-Armée* (Strasbourg: Levraut, 1806).

tlone niezwykle szeroko, nie zaniedbano nawet uwag odnośnie do klimatu panującego w miejscach stałego stacjonowania jednostek – określone mianem topografia⁷¹ – dostępności wody pitnej i regionalnych produktów spożywczych. Specjalny obszerny rozdział obejmował wyłącznie tematykę higieny, w tym również konsumpcji lokalnych alkoholi⁷², zabezpieczenia przed zimą⁷³ oraz dbałości o stopy⁷⁴. Inne rady praktyczne zostały zebrane w rozdziale zatytułowanym „Vues pratiques et therapeutiques”⁷⁵. Generalnie był to jeden z pierwszych tak szczegółowych tekstów poświęconych tej tematyce.

Już w następnym roku Percy wyruszył wraz z Wielką Armią. Uczestniczył w kampanii 1805 r., przede wszystkim organizując szpitale na terenie Wiednia i zwracając baczną uwagę na drogi ewakuacji rannych. Pracował też bezpośrednio w ambulansach, zaś po bitwie pod Austerlitz zmagął się z problemem epidemii tyfusu przywleczonego przez wojska rosyjskie. Najgorsza sytuacja panowała w Brnie i z trudem udało się ją opanować dopiero pod koniec grudnia. Jednak wiele lazaretów funkcjonowało jeszcze wiosną 1806 r. i praktycznie do lata tr. Percy przebywał na terenie północnej Austrii i Bawarii⁷⁶. W związku z intensywnymi przygotowaniami do nowych działań zbrojnych zajmował się organizacją ambulansów, szczególnie oddziałów linowych, a także zabezpieczeniem szpitali. Po bitwie pod Jeną pracował wraz z podległymi sobie chirurgami w lazarecie zorganizowanym w kościele i w opactwie potocznie nazywanym „Pod Czarnym Niedźwiedziem”⁷⁷. W sumie stworzony przez niego zespół udzielił pomocy blisko 3200 poszkodowanym.

Po wkroczeniu wojsk francuskich do Berlina prócz obowiązków służbowych znalazł czas, aby zapoznać się ze zbiorami anatomicznymi zgromadzonymi przez Waltera, podówczas profesora anatomii pracującego w szpitalu Charité⁷⁸, odwiedził też uniwersytet i szkołę chirurgów wojskowych, którą kierował Johann Goerke.

W połowie listopada 1806 r. wojska napoleońskie wkroczyły na ziemie polskie, a wraz z nimi i Pierre François Percy. Poznań był pierwszym polskim miastem, w którym się znalazł.

⁷¹ Ibid., 16–17.

⁷² Ibid., 25.

⁷³ Ibid., 28.

⁷⁴ Ibid., 28.

⁷⁵ Ibid., 63–104.

⁷⁶ Ducoulombier, *Pierre François Percy*, 205.

⁷⁷ Ibid., 209.

⁷⁸ Turos, *Dominique Jean Larrey*, 107.

Jesteśmy w wyjątkowo szczęśliwym położeniu, gdyż pobyt na terenach polskich, o czym już było wzmiankowane, został niezwykle starannie opisany w *Journal de campagnes*. Tekst ten, prócz wspomnianego już wydania w 1904 r., został opublikowany jeszcze dwukrotnie, każdorazowo poprzedzony wprowadzeniem autorstwa Jacquesa Jourquina, w 1986⁷⁹ i 2002 r.⁸⁰ Za wersję podstawową, powszechnie uważana jest m.in. przez płk. Hassenfordera⁸¹, Edgara Evrarda⁸² oraz Henri'ego Ducoulombiera⁸³ edycja z 1904 r. Percy prowadził zapisy dość regularnie, praktycznie dzień po dniu, w nagłówku każdego kolejnego zapisu najczęściej podane są daty, jak również dość szczegółowe informacje dotyczące pogody. I tak np. 8 grudnia Percy zanotował, iż temperatura sięgała „dwunastu, piętnastu stopni”⁸⁴. Przyjmując, iż posługiwał się termometrem ze skalą Reamura było to od 15 do nawet 18°C, czyli jak na pierwszą połowę grudnia bardzo ciepło. Podawał często w zapisie fonetycznym nazwy miejscowości, przez jakie przejeżdżał, bądź w których zatrzymywał się na dłużej. Tak było m.in. w Łowiczu, gdzie zorganizował szpital w budynkach Księży Misjonarzy⁸⁵, gdzie lekarzem kierującym został dr Röhering i, jako że pogoda uległa gwałtownemu pogorszeniu, często narzekał na jakość dróg. Do Warszawy przybył 21 grudnia około „pierwszej w nocy”⁸⁶, korzystając z chwilowej przerwy w opadach, choć droga „przez Błonie cały czas była fatalna”⁸⁷.

Następnego dnia, o godz. 10.00 rano został przyjęty na audiencji przez cesarza, któremu przedstawił swoją koncepcję reformy ambulansów wojskowych, dzieląc je na pułkowe – dla każdej jednostki, pracować w nim miał lekarz z tytułem *chirurgien-maïor* oraz dwóch jego podkomendnych, w skład wyposażenia wchodziłby zestaw instrumentów, materiały opatrunkowe i furgon do transportu – dywizyjne, następnie korpusu Wielkiej Armii oraz oddzielny kwatery głównej. W dokumencie zaznaczył ponadto, iż naczelny chirurg kierujący ambulansem, obojętnie od przydziału, musi również zajmować się leczeniem chorych tak jak lekarz ogólny i posiadać w tym kierunku niezbędne

⁷⁹ Percy, *Journal des campagnes du baron Percy*, publ. d'après les ms. inédits avec une introd. par Émile Longin, przedm. Jacques Jourquin, wyd. 2 (Paris: Tallandier, 1986).

⁸⁰ Percy, *Journal des campagnes du baron Percy*, wprowadz. A. Fabre, przedm. i oprac. Jourquin, wyd. 3 (Paris: Boussière Camedan, 2002).

⁸¹ Med.-col. Hassenforder, „Le Baron Percy”, 3–13.

⁸² Edgard Evrard, „Le baron Pierre Francois Percy. Chirurgien en chef de la Grande Armée. A propos de quelques erreurs historiques recentes”, *Revue belge d'histoire militaire* 38 (1998): b.p.

⁸³ Ducolombier, *Pierre François Percy*, 433.

⁸⁴ Percy, *Journal*, wyd. 1, 115.

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Ibid., 124

⁸⁷ Ibid., 123.

kwalifikacje. Wtedy poruszył również, wzmiankowany już, problem ochrony i nietykalności lekarzy w czasie działań zbrojnych.

W czasie pobytu w Warszawie nawiązał kontakt z jednym z warszawskich lekarzy, a mianowicie z dr. Magninem. Tak zapisał jego nazwisko, dodając jeszcze, iż ów medyk pochodził z Franche-Comté, zaś w Polsce „przebywał od dwudziestu pięciu lat”⁸⁸. Najprawdopodobniej chodzi tu o postać dr. Piotra Franciszka Juliana Maignain, lekarza rzeczywiście od dawna związanego z Warszawą, i pracującego w tym mieście jeszcze przed wybuchem insurekcji kościuszkowskiej, w której brał czynny udział, jako „sztabsfelczer obozowy Najwyższego Naczelnika siły zbrojnej”⁸⁹, zaś po upadku powstania nadal kierującego lazaretami.

Z konwojem ambulansów Percy poruszał się za oddziałami Wielkiej Armii, organizując szpitale m.in. w Nowym Dworze Mazowieckim, Ciechanowie, Sochocinie i Nowym Mieście.

Szczególnie w Nowym Dworze Mazowieckim, gdzie był tylko jeden lekarz dr Gay (imienia nie dało się ustalić) i wraz z nim przeprowadzał niezbędne zabiegi operacyjne.

Po powrocie do Warszawy i koniecznych pracach organizacyjnych Percy wyruszył na inspekcje szpitali w Puławach, a następnie za armią wraz z zespołem chirurgów. Uczestniczył w niesieniu pomocy rannym w praktycznie wszystkich większych i mniejszych bitwach oraz potyczkach toczonych na terenie ówczesnych Prus Wschodnich, a przede wszystkim niezwykle krwawej batalii pod Iławą Pruską stoczonej 7 lutego 1807 r. Wszechstronna pomoc, z jaką pospieszył rannym w straszliwych warunkach klimatycznych (po odwilży nadeszła burza śnieżna z wyładowaniami atmosferycznymi i w przeciągu kilku godzin temperatura spadła o blisko 20 stopni⁹⁰), znalazła uznanie w oczach cesarza Napoleona i została uwieczniona na obrazie Antoine-Jeana Grosa *Napoléon sur le champ de bataille d'Eylau* (*Napoleon na polu bitwy pod Pruską Iławą*)⁹¹.

Największym problemem była ewakuacja rannych do odległych szpitali, nawet do Inowrocławia (ponad 200 km) oraz do Torunia. Percy osobiście udał się do tego miasta, by zorganizować tam odpowiednie szpitale. Starał

⁸⁸ Ibid., 127.

⁸⁹ Franciszek Giedroyc, *Służba zdrowia w dawnym wojsku polskim* (Warszawa: MSWojsk., 1927), 466–467.

⁹⁰ Piszą o tym m.in. Alain Bouchet, „Percy á la bataille d'Eylau”, *Histoire des Sciences Medicales* 24 (1) (1990): 40; oraz Christopher Summerville, *Polska kampania Napoleona*, tłum. Marcin Łakomy (Warszawa: Bellona, 2008), 111.

⁹¹ Antoine-Jean Grose, *Napoléon sur le champ de bataille d'Eylau*, olej na płótnie, 521 x 784 cm, Luwr, Paryż; Irene Perret, „Réception critique de Napoléon sur le champ de bataille d'Eylau d'Antoine-Jean Gros sous le premier empire”, *Napoleonica. La Revue* 4, nr 1 (2009): 55.

się kontrolować całą drogę, jaką przebywali ranni – ok. 120 km – wizytując mniejsze lazarety etapowe. Do tego miasta przyjeżdżał jeszcze wielokrotnie, wizytując szpitale. Podobne inspekcje przeprowadzał również w lazaretach w Malborku, Nowem i Stargardzie.

Pod koniec kwietnia został oddelegowany do Gdańska, gdzie trwało oblężenie miasta przez wojska napoleońskie. Zetknął się z nowymi problemami, jakie niesła ze sobą walka w okopach oraz ogromne braki w zaopatrzeniu i wyżywieniu wojsk oblegających. Pomimo nawału zajęć, tuż po zakończeniu oblężenia miasta, znalazł jednak wolną chwilę, by zwiedzić opactwo w Oliwie. Był tam 3 czerwca, podziwiając ogród, kościół, a w nim „siedemdziesiąt cztery kaplice w tym jedną z marmurowymi pilastrami i głowami młodych kobiet, starców i zwierząt”⁹². Zapoznał się ze zbiorami biblioteki, zaś w refektarzu oglądał stół, przy którym, jak mówił mnich-przewodnik, podpisany został pokój w Oliwie w 1660 r. Fakt ten został również uwieczniony na oglądanej przez niego „tablicy z czarnego marmuru usytuowanej na dole schodów prowadzących do klasztoru”⁹³.

W tym samym czasie – 12 maja 1807 r. – został nominowany komandorem Legii Honorowej, a niewiele dni później w Paryżu, niejako zaocznie, został wybrany członkiem *Faculté de Médecine*⁹⁴.

Czerwiec przyniósł kolejne zmagania zbrojne: bitwę pod Lidzbarkiem Warmińskim i Frydlanem. Podobnie jak po bitwie pod Iławą Pruską rannych ewakuowano do odległych lazaretów w Gdańsku, Elblągu, Malborku i Kwidzynie. Organizacją znów zajmował się głównie Percy.

Po zawarciu pokoju w Tylży i spotkaniu z przybocznym chirurgiem cara Aleksandra I, którym był James (Jakob) Wylie⁹⁵, naczelnym chirurg armii został przyjęty na audiencji przez cesarza Napoleona, w której uczestniczyli obaj monarchowie. W drugiej połowie lipca, wizytując w czasie podróży szpitale, Percy wyruszył w drogę powrotną do Francji. Przez dłuższy czas przebywał na terenie Niemiec, towarzysząc oddziałom francuskim, które tam stacjonowały, i do Paryża przybył dopiero 10 maja 1808 r.⁹⁶

Pomimo pogarszającego się stanu zdrowia, po trwającym niespełna trzy miesiące odpoczynku, wyruszył do wojsk francuskich znajdujących się na terenie Hiszpanii. Wiadomo, iż był jednym z chirurgów spieszących z pomocą rannym polskim szwoleżerom na przełęczy Somosierra, lecz niestety

⁹² Percy, *Journal*, wyd. 1, 265.

⁹³ Ibid., 256.

⁹⁴ Ducoulombier, *Pierre François Percy*, 264.

⁹⁵ Hamish MacPherson, „Back in the Day: The Scottish doctor who treated the Czars”, *The National*, dostęp październik 18, 2023, <https://www.thenational.scot/news/18272039.back-day-scottish-doctor-treated-czars/>.

⁹⁶ Ducoulombier, *Pierre François Percy*, 289.

notatnik dotyczący tego okresu – o czym wzmiankuje Longin⁹⁷ – nie zachował się. Jedynym zapisem pod datą 30 listopada, urywającym się zresztą w połowie zdania, jest wzmianka o operacji przeprowadzonej przez Larrey bezpośrednio na polu bitwy. Zdarzenie to dotyczyło bezpośrednio kapitana Jana Dziewanowskiego, któremu pocisk kartaczowy strząsnął kolano⁹⁸. Percy pomagał również przy ewakuacji rannych Polaków, wykorzystując do tego dostępne środki transportu, w tym nawet swój powóz.

W pierwszej dekadzie grudnia 1808 r., w związku z fatalnym stanem sanitarnym szpitali w Madrycie, a przede wszystkim brakiem opieki nad rannymi, powołał do istnienia w lazarecie mieszczącym się w kompleksie zabudowań, noszącym nazwę Buen Retiro⁹⁹, pierwszą kompanię sanitariuszy i służby szpitalnej. Liczyła ona 50 ludzi¹⁰⁰, których, na co zwraca uwagę Bielecki¹⁰¹, utrzymywał własnym kosztem. Odbывało się to całkowicie poza działaniami oficjalnymi, gdyż dokument o powołaniu batalionu sanitariuszy noszących nazwę *soldats d'ambulance* był datowany na 19 listopada 1808 r.¹⁰², przy czym można się spotkać z datą późniejszą, a mianowicie 7 grudnia 1808¹⁰³ (Ducoulombier podaje jeszcze odleglejszą gdyż 13 kwietnia 1809 r.¹⁰⁴), czyli w tak krótkim czasie nie mógł zostać jeszcze wprowadzony w życie.

Wyczerpany hiszpańskim klimatem, cierpiący z powodu choroby oczu, problemów z sercem oraz częstych dolegliwości przewodu pokarmowego w styczniu 1809 r. Percy powrócił do Francji. Początkowo zamieszkał w Montjay-la-Tour, gdzie powoli odzyskiwał siły. Za zasługi na rzecz organizacji wojskowej służby zdrowia, 15 sierpnia 1809 r., został przez Napoleona mianowany baronem cesarstwa. Nadal pełnił funkcję inspektora i wizytował szpitale, ale przede wszystkim poświęcił się pracy naukowej. Przygotowywał projekt stworzenia oddzielnej szkoły medycyny wojskowej na bazie już funkcjonującej w *Val-de-Grâce* i połączonych z nią szpitali klinicznych, gdzie studenci mogliby odbywać odpowiednie staże. Plan kształcenia miał obejmować dwa cykle nauczania: teoretyczny i oddzielny praktyczny, połączony z kursem chirurgii operacyjnej. Tekst pod tytułem „Projet

⁹⁷ Percy, *Journal*, wyd. 1, 427.

⁹⁸ Ibid., 426.

⁹⁹ Tu za: F. Olier, „Infirmier militaire de l'armée de terre (1708–1940)”, *Médecine et Armées* 22, nr 7 (1994): 570.

¹⁰⁰ Percy, *Journal*, wyd. 1, 442.

¹⁰¹ Bielecki, *Wielka Armia*, 149.

¹⁰² Pierre Vayre, „Épopée de Dominique Larrey (1766–1842). Chirurgien combattant – Baron du 1er Empire”, *Annales de Chirurgie* 129 (10) (2004): 630.

¹⁰³ Olier, „Infirmier”, 570.

¹⁰⁴ Ducoulombier, *Pierre François Percy*, 306.

d'établissement d'une école de médecine et chirurgie militaires conformement aux intentions de Sa Majesté"¹⁰⁵ został opublikowany na łamach *Journal de médecine, chirurgie, pharmacie* w 1813 r. Uczestniczył również w pracach wielu gremiów naukowych, prezentując swoje prace nie tylko z dziedziny medycyny. Trzy z nich zostały opublikowane drukiem, i kolejno są to:

1. *Notice sur les autels et les tombeaux des anciens peuples du nord de l'Europe*¹⁰⁶,
2. *Mémoire sur des espèces d'amphores, dites „tenajas”, usitées de tout temps en Espagne*¹⁰⁷,
3. *Mémoire sur les vases réfrigérants, appelés en Espagne „alcarazas, bucaros” ou „catimphoras”*¹⁰⁸.

Tematyka tych prac, bardzo odległa od obowiązków zawodowych, wskazuje na szerokość zainteresowań, a zarazem głębokość wykształcenia i doskonałą zdolność obserwacji ich autora.

W tym samym okresie opracował kolejny tekst historyczny. Była to *Éloge historique d'Amice Foes, célèbre médecin et savant helléniste du seizième siècle*¹⁰⁹ wygłoszona z okazji odsłonięcia jego popiersia w gmachu *Faculté de Médecine* i następnie wydana drukiem. Rok 1812 przyniósł kolejną pracę wspomnieniową, tym razem poświęconą pamięci wybitnego chirurga Raphaëla Sabatiera¹¹⁰. W tymże samym roku jego praca przygotowana wspólnie z nieznanym z imienia doktorem Willaume'em, a będąca odpowiedzią na pytanie o opiekę nad sierotami oraz rannymi i chorymi żołnierzami w czasach starożytnych, została nagrodzona przez *Société des sciences, belles-lettres et arts de Mâcon* i ukazała się drukiem w roku następnym¹¹¹.

Jednak szczególnie dużo uwagi poświęcał działalności w *Société de Médecine*, gdzie prezentował swoje referaty, omawiał przypadki kazuistyczne oraz

¹⁰⁵ Percy, „Projet d'établissement d'une école de médecine et chirurgie militaires conformement aux intentions de Sa Majesté”, *Journal de médecine, chirurgie, pharmacie* 26 (1813): 137–148.

¹⁰⁶ Percy, *Notice sur les autels et les tombeaux des anciens peuples du nord de l'Europe* (Paris: J-B. Sajou, 1811). [Kat. Bibl. Nat. de France FRBNF31079605].

¹⁰⁷ Percy, *Mémoire sur des espèces d'amphores, dites „tenajas”, usitées de tout temps en Espagne*, (Paris: J-B. Sajou, 1811).

¹⁰⁸ Percy, *Mémoire sur les vases réfrigérants, appelés en Espagne „alcarazas, bucaros” ou „catimphoras”, lu à la première et à la troisième classe de l'Institut, par M. Percy* (B.m.w.: b.wyd., b.r.w.).

¹⁰⁹ Percy, *Éloge historique d'Amice Foes, célèbre médecin et savant helléniste du seizième siècle, prononcé à la séance publique de la Faculté de médecine de Paris, en novembre 1810, pour l'inauguration du buste de ce profond et illustre écrivain, par M. Percy* (Paris: J-B. Sajou, 1812).

¹¹⁰ Percy, *Eloge historique du M. Sabatier* (Paris: Didot Jeune, 1812).

¹¹¹ Percy i Willaume, *Mémoire couronné par la Société des sciences, belles-lettres et arts de Mâcon, en 1812, sur la question suivante: Les anciens avoient-ils des établissements publics en faveur des indigens, des enfans orphelins ou abandonnés, des malades et des militaires blessés, et s'ils n'en avaient point, qu'est-ce qui en tenait lieu?* (Paris: Méquignon l'aîné, père, 1813).

wyniki prac badawczych, w tym m.in. dotyczących problemu zatrucia tlenkiem węgla. Zebrał je w artykule „Exemples remarquables d’asphyxie”¹¹².

W tym miejscu należy zaznaczyć, iż podobnie jak Larrey¹¹³, również i Percy posługiwał się terminem *asphyxie* zdecydowanie dużo wcześniej, jeszcze przed badaniami Henry’ego Hilla Hickmana, który zajmował się tym zagadnieniem dopiero w latach dwudziestych XIX w. i wprowadził to określenie do słownika terminów medycznych¹¹⁴.

Przez cały czas Percy nie zaniedbywał też pracy dydaktycznej, prowadząc wykłady z patologii, a niejednokrotnie i medycyny sądowej, przede wszystkim w wojskowej szkole medycznej *Val-de-Grâce*. Przewodniczył komisjom egzaminacyjnym, szczególnie z anatomii, zadając pytania często w sposób niekonwencjonalny, np. „jakie mięśnie można zauważyć patrząc na statuetkę Laocoona”, o czym wspominał jego kuzyn Longin¹¹⁵, a także pod jego bezpośrednim kierunkiem powstało 11 tez doktorskich¹¹⁶. Przepuszczalnie prowadził odpowiednik dzisiejszego studium doktoranckiego, na co wskazuje jego podpis po tekście François’a Magendiego, jaki został wygłoszony 22 marca 1813 r. i następnie wydany drukiem¹¹⁷.

Katastrofa kampanii moskiewskiej 1812 r., a szczególnie przegrana przez wojska napoleońskie bitwa pod Lipskiem jesienią 1813 r., sprawiła, iż wojna przybliżyła się do granic Francji, a wraz z nią epidemia tyfusu. Percy powrócił do czynnej pracy i starał się w miarę dostępnych środków zapobiec rozprzestrzenieniu się choroby na terenie kraju, zaś podczas walk na przedpolach Paryża wraz z Guillaumem Dupuytrenem organizował pomoc dla rannych w stałych szpitalach paryskich oraz adaptowanych na cele lazaretów opustoszałych domach. Znalazło w nich miejsce ponad 2 tys. rannych, nie tylko z wojsk francuskich¹¹⁸.

Po abdykacji cesarza Napoleona i objęciu władzy przez Ludwika XVIII Percy nadal pozostał na stanowisku inspektora służby zdrowia, a zarazem profesora wojskowej szkoły medycznej. Myślał o rozszerzeniu działalności naukowej tej placówki i wszystko wskazuje na to, iż to z jego inicjatywy

¹¹² Percy, „Exemples remarquables d’asphyxie”, *Journal de médecine, chirurgie, pharmacie* 20 (1810): 382–393.

¹¹³ Turos, *Dominique Jean Larrey*, 108.

¹¹⁴ Association of Anaesthetists Heritage Centre, dostęp wrzesień 21, 2020, <http://anaesthesiaheritagecentre.wordpress.com/biographies/henry-hill-hickman/>.

¹¹⁵ Tu za: med.-col. Hassenforder, „Le Baron Percy”, 8.

¹¹⁶ Ducoulombier, *Pierre François Percy*, 327.

¹¹⁷ François Magendie, *Mémoire sur l’usage de l’épiglotte dans la déglutition, présenté à la 1re classe de l’Institut, le 22 mars 1813* (Paris: Méquignon-Marvis, 1813).

¹¹⁸ Ducoulombier, *Pierre François Percy*, 338.

16 stycznia 1815 r. zaczęło się ukazywać czasopismo poświęcone medycynie wojskowej i adresowane do lekarzy związanych z armią¹¹⁹.

Pracował też nadal nad teoretycznym i praktycznym rozwiązaniem problemu średniego, lecz odpowiednio kwalifikowanego personelu medycznego. W tym celu w 1814 r. opublikował podręcznik zatytułowany *Despotats, ou Brancardiers*¹²⁰. Była to praca niewielka, która równolegle ukazała się w 8 tomie *Dictionnaire des sciences médicales*, serii encyklopedycznej wydawanej pod auspicjami wielu wybitnych lekarzy w paryskiej oficynie Pancouckego¹²¹.

W czasie słynnych Stu Dni, gdy Napoleon po ucieczce z Elby powrócił do Paryża, Percy pomimo tego, że miał 61 lat, znów włączył się czynnie do pracy jako chirurg wojskowy. Próbował sam zorganizować ambulanś według zasad, które przedstawiał w swoich postulatach. Wiadomo, iż współpracowali z nim jego krewni Pierre-François Laroche, Pierre Maximilien Laroche i Laurent¹²². To, czy Percy dotarł na samo pole bitwy pod Waterloo pozostaje problemem nierozstrzygniętym. On sam na ten temat nic wyraźnie nie napisał, Ducoulombier w swojej biografii zaznacza obecność Percy w kwaterze generalnej na farmie Le Caillou¹²³. Wskazuje na to również kodycył z testamentu Napoleona sporządzonego na Wyspie Św. Heleny najprawdopodobniej 28 kwietnia 1821 r., gdzie można przeczytać „dla Percy naczelnego chirurga pod Waterloo – 50 000 franków”¹²⁴. Jednak Edgar Evrard w swoim obszernym tekście¹²⁵ wyraźnie zwraca uwagę na fakt, iż żaden z historyków, ani tym bardziej pamiętnikarzy piszących o bitwie, tej obecności nie potwierdza. Stąd pytanie nadal pozostaje otwarte, tym bardziej, iż w przeciwieństwie do Larreya, który po kampanii belgijskiej znalazł się na liście proskrypcyjnej i po raz drugi groziła mu kara śmierci¹²⁶, nic podobnego Percy nie spotkało. W czasie tzw. II Restauracji został pozbawiony godności inspektora, ale nie odebrano mu uposażenia, ponadto dość szybko znalazł zatrudnienie w cywilnej komisji zajmującej się problemami ochrony zdrowia i nadal prowadził wykłady.

¹¹⁹ Ibid., 344.

¹²⁰ Percy, *Despotats, ou Brancardiers* (Paris: Panckoucke, 1814).

¹²¹ *Dictionnaire des sciences médicales*, 8:569–579.

¹²² Ducoulombier, *Pierre François Percy*, 349.

¹²³ Ibid., 352.

¹²⁴ Ibid., 365.

¹²⁵ Evrard, „Le service de sante français a la bataille de Waterloo (18 juin 1815. Les chirurgiens Percy et Larrey vinrent-ils a la ferme du Caillou quartier general de Napoleon”, *Revue Belge d'Histoire Militaire* 25, nr 8 (1984): 653–666.

¹²⁶ Paul Triaire, *Dominique Larrey et les campagnes de la révolution et de l'Empire, 1768–1842* (Tours: Mame, 1902), 663.

Ze spokojem zajmował się również pracą naukową. Szczególnie widać to w przygotowywanych dla wydawnictwa Panckouckego kolejnych haseł do *Dictionnaire des sciences médicales*. Współpracę z redakcją tego wielotomowego dzieła Percy rozpoczął w 1812 r. i do 1821 r. praktycznie w każdym tomie zamieszczał kilka, a nawet kilkanaście haseł dotyczących zagadnień medycznych. Przez pierwsze trzy lata opracowywał je sam, zaś od roku 1816, głównie z powodu nasilających się kłopotów ze wzrokiem, przy redagowaniu tekstów wspomagał go kuzyn Laurent. W sumie ukazało się 112 szczegółowych i obszernych opracowań kolejnych tematów.

Uczestniczył również w posiedzeniach naukowych *Académie de Médecine* powołanej dekretem królewskim 27 grudnia 1820 r., gdzie został mianowany członkiem honorowym sekcji chirurgii¹²⁷, zajmując się problematyką nowych technik szwu chirurgicznego z wykorzystaniem cienkiego srebrnego drutu¹²⁸ oraz usuwania kamieni z pęcherza moczowego. Recenzował m.in. technikę wprowadzoną przez Jeana Civiale'a, co zaprezentował w specjalnym raporcie przygotowanym wraz z François Chaussierem¹²⁹. Tematyce schorzeń dróg moczowych poświęcił również ostatnią z przygotowanych przez siebie prac, jaka ukazała się drukiem już po jego śmierci¹³⁰. Swoje teksty publikował również na łamach wydawanego w Belgii czasopisma *Hygie*¹³¹, które cechowała dość duża swoboda wypowiedzi i mógł ze spokojem ustosunkowywać się do wielu – nie zawsze bezpiecznych dla pacjenta – ówczesnych sposobów terapii. Opracował ich w sumie 49, następnie zostały one zebrane w formie książkowej przez Jeana-Baptiste'a Comet i wydane w Paryżu pod tytułem *Opuscules de médecine, de chirurgie, d'hygiène, et critiques médico-littéraires, publiés dans l'Hygie*¹³² (1827 r.).

Pomimo pogarszającego się stanu zdrowia, do lipca 1823 r. Percy zasiadał w składzie trybunału Seine-et-Marne, w którym zajmował się zagadnieniami dziś określanymi mianem oświaty sanitarnej. Po raz ostatni publicznie wystąpił na pogrzebie Josepha Deschamps'a, który odbył się 10 grudnia 1824 r.

¹²⁷ Rudy Meylemans, *L'histoire et le Service de Sante. De la Revolution a l'Empire* (Saint Denis: Edilivre, 2015), 58.

¹²⁸ Ibid.

¹²⁹ François Chaussier i Percy, *Rapport fait à l'Académie royale des sciences, par MM. le chevalier Chaussier et le baron Percy, sur le nouveau moyen du docteur Civiale, pour détruire la pierre dans la vessie, sans l'opération de la taille* (Paris: Cosson, 1824).

¹³⁰ Percy, *Traité des rétentions d'urine causées par le rétrécissement de l'urètre, et des moyens à l'aide desquels on peut détruire complètement les obstructions de ce canal* (Paris: Balliere, Delaunay, 1825).

¹³¹ Ducoulombier, *Pierre François Percy*, 421.

¹³² Jean-Baptiste Comet, *Opuscules de médecine, de chirurgie, d'hygiène, et critiques médico-littéraires, publiés dans „l'Hygie”* (Paris: Delaunay, 1827).

Przypuszczalnie zaziębził się podczas tej uroczystości i zmarł 18 lutego 1825 r., mając 71 lat. Jak chce legenda, w momencie zgonu czytał Biblię¹³³. Został pochowany na cmentarzu Père-Lachaise w Paryżu. Na kolumnie wznoszącej się na grobie wyryto jakże znamienne słowa: „tu spoczywa ojciec chirurgii wojskowej”. Jego nazwisko, obok Larreya i Desgenettesa, zostało również wyryte na filarze Łuku Tryumfalnego.

Percy zostawił po sobie nie tylko bogatą spuściznę naukową – Ducoulombier wymienia 21 pozycji książkowych i pięć dużych tekstów zachowanych w manuskryptach¹³⁴, lecz pomija m.in. przekłady dwóch prac, szczególnie dokonywane na terenie Stanów Zjednoczonych, których Percy był współredaktorem¹³⁵, a przede wszystkim niezwykle ciekawy *Journal des campagnes*, w którym podobnie jak Larrey w swoich *Memoires*¹³⁶ przedstawił prawdziwy i do dziś głęboko poruszający obraz wojen napoleońskich.

Na polach bitew spieszył z pomocą wszystkim, za co zyskał sobie ogromny szacunek żołnierzy. To z jego ust – najprawdopodobniej w 1810 bądź 1811 r. padły słowa: „chirurg musi szanować cierpienie rannych, jest ich jedynym przyjacielem, jedynym pocieszycielem, jaki pozostaje przy nich na polu bitwy i w szpitalu”¹³⁷.

Trudno wobec tego wersu przejść obojętnie, tym bardziej widząc, iż kolejne jego działania podejmowane praktycznie przez całe życie zawodowe służyły ich praktycznej interpretacji. Rozbudowany, i co najważniejsze, osadzony na mocnych postawach naukowych system kształcenia, podniesienie rangi i miejsca chirurga wojskowego w organizacji jednostki, do której przynależał, stworzenie zaczątków kadry podoficerskiej w osobach brankardierów również posiadających podstawowe wykształcenie medyczno-sanitarne, wypada uznać za istotny wkład w rozwój wojskowej służby zdrowia na terenie Francji.

Koncepcja Percy'ego o nietykalności lekarzy wojskowych i ich eksterytorialności – tu m.in. przez fakt udzielania pomocy rannym z obu walczących stron – przedłożona cesarzowi Napoleonowi, podobnie jak i memoriał autorstwa Larreya, wypada uznać za początki koncepcji, które w 1864 r. doprowadziły do powstania organizacji Czerwonego Krzyża, w czym, co jest mało znanym

¹³³ Med.-col. Hassenforder, „Le Baron Percy”, 13.

¹³⁴ Ducoulombier, *Pierre François Percy*, 433–434.

¹³⁵ Le Gallois M. [Julien Jean César] et al., *Experiments on the principle of life, and particularly on the principle of the motions of the heart, and on the seat of this principle: including the report made to the first class of the Institute, upon the experiments relative to the motions of the heart* (Philadelphia: Moses Thomas, 1813) oraz A. Richerand, Joseph Deschamps i Percy, *Account of a resection of the ribs and the pleura* (Philadelphia: Dufief's Universal Book-Store, 1818).

¹³⁶ Larrey, *Memoires de chirurgie militaire et campagnes de D. J. Larrey*, t. 1–4 (Paris: Smith, 1812–1817).

¹³⁷ Med.-col. Hassenforder, „Le Baron Percy”, 4.

faktem, partycypował syn Larreya – Hippolyte Larrey, który zasadnicze idee mógł poznać osobiście od ich pierwszych autorów¹³⁸.

Warto w tym miejscu nadmienić, iż nowatorstwo koncepcji szybkiej pomocy doraźnej przyniosło Percy'emu – co prawda na progu XXI w. – zasłużony tytuł „Resuscitation Great”, jakim uhonorowało go czasopismo *Resuscitation*¹³⁹ w 2005 r.

Bibliografia

Dzieła Pierre'a François'a Percy'ego

- Percy, Pierre François. *Despotats, ou Brancardiers*. Paris: Panckoucke, 1814.
- Percy, Pierre François. *Éloge historique d'Amice Foes, célèbre médecin et savant helléniste du seizième siècle, prononcé à la séance publique de la Faculté de médecine de Paris, en novembre 1810, pour l'inauguration du buste de ce profond et illustre écrivain, par M. Percy*. Paris: J-B. Sajou, 1812.
- Percy, Pierre François. *Éloge historique du M. Sabatier*. Paris: Didot Jeune, 1812.
- Percy, Pierre François. „Exemples remarquables d'asphyxie”. *Journal de médecine, chirurgie, pharmacie* 20 (1810): 382–393.
- Percy, Pierre François. *Journal des campagnes du baron Percy*. Wprowadzenie A. Fabre. Przedm. i oprac. Jacques Jourquin. Paris: Boussiere Camedan, 2002.
- Percy, Pierre François. *Journal des campagnes du Baron Percy chirurgien en chef de la Grande Armée 1754–1827*. Oprac. Emile Longin. Paris: Plon-Nourrit, 1904.
- Percy, Pierre François. *Journal des campagnes du baron Percy, publ. d'après les ms. inédits avec une introd. par Émile Longin*. Przedm. Jacques Jourquin. Paris: Tallandier, 1986.
- Percy, Pierre François. *Manuel du chirurgien d'armée, ou, Instruction de chirurgie militaire: sur le traitement des plaies d'armes à feu: avec la méthode d'extraire de ces plaies les corps étrangers, et la description d'un nouvel instrument propre à cet usage: ouvrage qui a remporté le prix au concours de l'Académie royal de Chirurgie de Paris*. Paris: Germer, Balliere, 1830.
- Percy, Pierre François. *Manuel du chirurgien d'armée, ou Instruction de chirurgie militaire sur le traitement des plaies, & spécialement de celles d'armes à feu...* Par M. Percy. Paris: Méquignon l'ainé, père, 1792.
- Percy, Pierre François, i Willaume. *Mémoire couronné par la Société des sciences, belles-lettres et arts de Mâcon, en 1812, sur la question suivante: Les anciens avoient-ils des établissemens publics en faveur des indigens, des enfans orphelins ou abandonnés, des malades et des militaires blessés, et s'ils n'en avaient point, qu'est-ce qui en tenait lieu?* Paris: Méquignon l'ainé, père, 1813.
- Percy, Pierre François. *Mémoire sur des espèces d'amphores, dites „tenajas”, usitées de tout temps en Espagne*. Paris: J-B. Sajou, 1811.

¹³⁸ Ibid., 5.

¹³⁹ David Baker, Jean-Bernard Cazalaà i Pierre Carli, „Larrey and Percy – A tale of two Barons”, *Resuscitation* 66 (2005): 259–263.

- Percy, Pierre François. *Mémoire sur les ciseaux à incision... couronné par l'Académie Royale de Chirurgie en MDCCLXXXV*. Paris: Michel Lambert, 1785.
- Percy, Pierre François. *Mémoire sur les vases refrigerants, appeles en Espagne „alcara-zas, bucaros” ou „catimphoras”, lu a la premiere et a la troisieme classe de l'Institut, par M. Percy*. B.m.w.: b.wyd., b.r.w.
- Percy, Pierre François. *Notice sur les autels et les tombeaux des anciens peuples du nord de l'Europe*. Paris: J-B. Sajou, 1811.
- Percy, Pierre François. *Opuscules de médecine, de chirurgie, d'hygiène, et critiques médico-littéraires publiés dans l'Hygie*. Paris: Delaunay, 1827.
- Percy, Pierre François. „Projet d'établissement d'une école médecine et chirurgie militaires conformement aux intentions de Sa Majesté”. *Journal de médecine, chirurgie, pharmacie* 26 (1813): 137–148.
- Percy, Pierre François. *Pyrotechnie chirurgicale-pratique, ou l'art d'appliquer le feu en chirurgie*. Metz: Collignon – Bouchard, 1794.
- Percy, Pierre François. *Pyrotechnie chirurgicale-pratique, ou l'art d'appliquer le feu en chirurgie*. Paris: Méquignon l'aîné, père, 1811.
- Percy, Pierre François. *Reponses du citoyen Percy... aux questions épuratoires qui lui ont été proposées par la Commission de Santé séante à Paris*. Metz: Collignon, 1795.
- Percy, Pierre François. *Traité des rétentions d'urine causées par le rétrécissement de l'urètre, et des moyens à l'aide desquels on peut détruire complètement les obstructions de ce canal*. Paris: Baillière, Delaunay, 1825.

Opracowania

- Baker, David, Jean-Bernard Cazalaà, i Pierre Carli. „Larrey and Percy – A tale of two Barons”. *Resuscitation* 66 (2005): 259–263.
- Bielecki, Robert. *Encyklopedia wojen napoleońskich*. Warszawa: TRIO, 2004.
- Bielecki, Robert. *Wielka Armia Napoleona*. Warszawa: Bellona, 2004.
- Bouchet, Alain. „Percy à la bataille d'Eylau”. *Histoire des Sciences Medicales* 24 (1) (1990): 40–42.
- Chaussier, François, i Pierre François Percy. *Rapport fait à l'Académie royale des sciences, par MM. le chevalier Chaussier et le baron Percy, sur le nouveau moyen du docteur Civiale, pour détruire la pierre dans la vessie, sans l'opération de la taille*. Paris: Cosson, 1824.
- Comet, Jean-Baptiste. *Opuscules de médecine, de chirurgie, d'hygiène, et critiques médico-littéraires, publiés dans „l'Hygie”*. Paris: Delaunay, 1827.
- Coste, Jean-François, i Pierre François Percy. *De la santé des troupes à la Grande-Armée*. Strasbourg: Levraut, 1806.
- Debenedetti, Raymond. „Eloge de Jean-Dominique Larrey a l'occasion du bi-centenaire de sa naissance”. *Bulletin Acad. de Medecine* 11, nr 10 (1966): 490–492.
- Demougin, Jacques, red. *La Grande Armée*. Paris: Trésor du Patrimoine, 2004.
- Dictionnaire des sciences médicales*. T. 8, (DAC–DES). Paris: Panckoucke, 1814.
- Dictionnaire des sciences médicales*. T. 27, (KAL–LET). Paris: Panckoucke, 1818.
- Ducoulombier, Henri. *Pierre François Percy. Un chirurgien de la Grande Armée*. Paris: Teissedre, 2004.
- Dujardin-Beaumetz, Armand. *Mémoire sur l'emploi du rétracteur métallique du Baron Percy dans l'amputation de la cuisse et de la jambe*. Montpellier: Société anonyme de l'imprimerie générale du Midi, 1907.

- Encyklopedia Powszechna*. T. 20, (*Optymaci-Polk*). Warszawa: Wyd. S. Orgelbranda, 1865.
- Evrard, Edgard. „Le baron Pierre Francois Percy. Chirurgien en chef de la Grande Armée. A propos de quelques erreurs historiques recentes”. *Revue belge d'histoire militaire* 38 (1998): 40–45.
- Evrard, Edgard. „Le service de sante français a la bataille de Waterloo (18 juin 1815. Les chirurgiens Percy et Larrey vinrent-ils a la ferme du Caillou quartier general de Napoleon”. *Revue Belge d'Histoire Militaire* 25, nr 8 (1984): 50–54.
- Garnier, Marcel, i Valery Delamarre. *Dictionnaire des termes techniques de medecine*. Paris: Maloine, 1974.
- Giedroyc, Franciszek. *Służba zdrowia w dawnym wojsku polskim*. Warszawa: MSWojsk., 1927.
- Grzelak, Eugeniusz, oprac. *Chirurgia praktyczna Rafała Józefa Czerwiakowskiego*. Warszawa: MON, 1969.
- Hassenforder, med.-col. „Le Baron Percy. Chirurgien en chef de la grande Armée. Professeur a la Faculte de Medecine de Paris”. *Histoire de la Medecine* 13, nr 3 (1964): 3–13.
- Lambin, Emile. *Réparation historique. Hommage à la chirurgie militaire. Percy, chirurgien en chef de la Grande armée*. Paris: Delahaye, 1867.
- Larrey, Dominique Jean. *Memoires de chirurgie militaire et campagnes de D. J. Larrey*. T. 1–3. Paris: J. Smith, 1812. T. 4. Paris: J. Smith, 1817.
- Laurent, Charles-Nicolas. *Histoire de la vie et des ouvrages de P. F. Percy, composée sur les manuscrits originaux, par C. Laurent*. Versailles: Daumont, 1827.
- Le Gallois, M. [Julien Jean César], Joseph G. Nancrede, i Pierre François Percy. *Experiments on the principle of life, and particularly on the principle of the motions of the heart, and on the seat of this principle: including the report made to the first class of the Institute, upon the experiments relative to the motions of the heart*. Philadelphia: Moses Thomas, 1813.
- Magendie, François. *Mémoire sur l'usage de l'épiglotte dans la déglutition, présenté à la 1re classe de l'Institut, le 22 mars 1813*. Paris: Méquignon-Marvis, 1813.
- Meylemans, Rudy. *L'histoire et le Service de Sante. De la Revolution a l'Empire*. Saint Denis: Edilivre, 2015.
- Olier, F. „Infirmier militaire de l'armée de terre (1708–1940)”. *Médecine et Armées* 22, nr 7 (1994): 567–580.
- Perret, Irene. „Réception critique de Napoléon sur le champ de bataille d'Eylau d'Antoine-Jean Gros sous le premier empire”. *Napoleonica. La Revue* 4, nr 1 (2009): 50–61.
- Rennier, C. „A propos de tourniquet Jean-Louis Petit”. *Histoire des sciences médicales* 48, nr 1 (2014): 125–130.
- Richerand, Anthelme, Joseph-Francois-Louis Deschamps, i Pierre-Francois Percy. *Account of a resection of the ribs and the pleura*. Philadelphia: Dufief's Universal Book-Store, 1818.
- Rogacki, Tomasz. *I Wojna polska 1806–1807. Od manewru pułtuskiego do kampanii zimowej w Prusach Wschodnich*. Zabrze: Infort Edition, 2015.
- Ropek, Mieczysław. *Karol Kaczkowski jako lekarz i obywatel kraju*. Rozprawy na stopień doktora medycyny b. wychowanków szkoły podchorążych sanitarnych. Nr 7. Warszawa: b.wyd., 1938.

- Summerville, Christopher. *Polska kampania Napoleona*. Tłum. Marcin Łakomy. Warszawa: Bellona, 2008.
- Triaire, Paul. *Dominique Larrey et les campagnes de la révolution et de l'Empire, 1768–1842*. Tours: Mame, 1902.
- Turos, Maria J. *Dominique Jean Larrey. Chirurg Wielkiej Armii (1766–1842)*. Oświęcim: Napoleon V, 2017.
- Turos, Maria J. „Warszawa i Mazowsze w pamiętnikach lekarzy armii napoleońskiej”. *Niepodległość i Pamięć* 26, nr 1 (2019): 15–30.
- Vayre, Pierre. „Épopée de Dominique Larrey (1766–1842). Chirurgien combattant – Baron du 1er Empire”. *Annales de Chirurgie* 129 (10) (2004): 628–634.
- Wielka Encyklopedia Ilustrowana Wydawnictwa Gutenberga*. T. 12, (*Optymaci do Polowanie*). Kraków: Wyd. Gutenberga, 1931.
- Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*. T. 8, (*Nomo-Polsc.*). Warszawa: PWN, 1966.
- Wielka Encyklopedia PWN*. T. 20. Warszawa: PWN, 2004.

Prasa

- Girsztowt, Polikarp. „Rafał Józef Czerwiakowski nestor chirurgii polskiej”. *Tygodnik ilustrowany* (Warszawa), styczeń 24, 1863, 29–30; styczeń 31, 1863, 45–47; luty 7, 1863, 57.

Internet

- Association of Anaesthetists Heritage Centre. Dostęp wrzesień 21, 2020. <http://anaesthesiaheritagecentre.wordpress.com/biographies/henry-hill-hickman>.
- MacPherson, Hamish. „Back in the Day: The Scottish doctor who treated the Czars”. *The National*. Dostęp październik 18, 2023. <https://www.thenational.scot/news/18272039.back-day-scottish-doctor-treated-czars/>.
- „Pierre-Francois Percy”. *Wikipedia*. Dostęp październik 18, 2023. https://pl.qwe.wiki/wiki/Pierre-Fran%C3%A7ois_Percy.
- „Retraktor typu PERCY, ze zdejmowanymi uchwytami”. Dostęp październik 19, 2023. <https://www.chirstom.pl/product/Retraktor-typu-PERCY-ze-zdejmowanymi-uchwytyami-s3466>.

Ikonaografia

- Grose, Antoine-Jean. *Napoléon sur le champ de bataille d'Eylau*. Olej na płótnie, 521 x 784 cm. Luwr, Paryż.

STRESZCZENIE

Maria Turos, Chirurg Wielkiej Armii – Pierre François Percy (1754–1825) i jego wkład w rozwój medycyny wojskowej

Postać Pierre’a François Percy’ego jest zdecydowanie mniej znana w porównaniu do sylwetek innych chirurgów przełomu XVIII i XIX w. Zasluguje na poznanie przede wszystkim ze względu na wkład, jaki wniósł, podejmując działania

mające zapewnić szybki dostęp do pomocy medycznej na polach bitew. Był zorientowany na kształcenie przyszłych chirurgów wojskowych, co wpłynęło na podniesienie rangi zawodu. W swoich licznych publikacjach sięgał do tematów nie tylko związanych z chirurgią, ale dziś wchodzących w zakres epidemiologii i higieny wojskowej. Był też propagatorem profilaktyki chorób zakaźnych i wprowadzenia szczepień przeciwko ospie. Innym obszarem, któremu poświęcił wiele uwagi, była organizacja pomocy na poziomie personelu średniego, m.in. koncepcji stworzenia oddzielnej instytucji noszowych i przygotowaniu specjalnego podręcznika formacyjnego. Nie można zapomnieć o jego zasługach na rzecz postępowania humanitarnego, szczególnie co do nietykalności lekarzy wojskowych na polu walki.

Był przy tym człowiekiem, którego śmiało można nazwać humanistą. Jego szlak wędrówek po Europie wraz z wojskami napoleońskimi to również poznawanie miejsc, w których się znajdował, zainteresowanie ich kulturą i zabytkami przeszłości, a ślad swoich fascynacji pozostawił między innymi w pamiątkach.

Słowa kluczowe: Pierre François Percy, historia chirurgii, epoka napoleońska

SUMMARY

Maria Turos, The Surgeon of the Grande Armée – Pierre François Percy (1754–1825) and his Contribution to the Development of Military Medicine

The figure of Pierre François Percy is much less known compared to other surgeons from the turn of the 18th and 19th centuries. He deserves to be known primarily because of the contribution he made with regards to ensuring quick access to medical help on the battlefield. He was focused on educating future military surgeons, which raised the profile of the profession. Percy covered topics that were related to surgery in his numerous publications, but he also discussed issues that fell under the scope of epidemiology and military hygiene. Additionally, he promoted the prevention of infectious diseases and the introduction of the smallpox vaccine. Another area to which he devoted a lot of attention was the organization of medical assistance at the middle level, including: the concept of creating a separate institution of stretcher bearers and preparing a special formation manual. His contributions to humanitarian actions cannot be forgotten, especially with regards to the inviolability of military doctors on the battlefield.

Percy was also a figure who could easily be called a humanist. His travels around Europe with Napoleon's troops also included getting to know the places he visited and taking an interest in the different cultures and monuments from the past that he encountered, the fascination for which was recorded in his diaries.

Keywords: Pierre François Percy, history of surgery, Napoleonic era

ZUSAMMENFASSUNG

Maria Tuross, Chirurg der Großen Armee – Pierre François Percy (1754–1825) und sein Beitrag zur Entwicklung der Militärmedizin

Pierre François Percy ist im Vergleich zu anderen Chirurgen des späten 18. und frühen 19. Jahrhunderts weit weniger bekannt. Seine Person verdient jedoch Aufmerksamkeit vor allem aufgrund seines Beitrags zu Maßnahmen, einen schnellen Zugang zu medizinischer Hilfe auf den Schlachtfeldern zu gewährleisten. Er setzte sich für die Ausbildung künftiger Militärchirurgen ein, was das Ansehen des Berufsstandes erhöhte. In seinen zahlreichen Veröffentlichungen griff er Themen auf, die nicht nur die Chirurgie betrafen, sondern heute auch in den Bereich der Epidemiologie und Militärhygiene fallen. Er setzte sich auch für die Prävention von Infektionskrankheiten und die Einführung der Pockenimpfung ein. Ein weiterer Bereich, dem er große Aufmerksamkeit widmete, war die Organisation der Hilfeleistung auf der Ebene des Sekundärpersonals, einschließlich des Konzepts zur Schaffung einer separaten Einrichtung für Bahrenträger und der Ausarbeitung eines speziellen Ausbildungshandbuchs. Nicht zu vergessen ist sein Beitrag zu humanitären Verfahren, insbesondere im Hinblick auf die Unantastbarkeit der Militärärzte auf dem Schlachtfeld.

Zugleich war er ein Mann, den man getrost als Humanisten bezeichnen kann. Auf seinen Reisen durch Europa mit den Armeen Napoleons lernte er auch die Orte kennen, in denen er sich aufhielt, und interessierte sich für ihre Kultur und die Denkmäler ihrer Vergangenheit, was er unter anderem in seinen Memoiren festgehalten hat.

Schlüsselwörter: Pierre François Percy, Geschichte der Chirurgie, napoleonische Ära